

Rusconi C. Vocabolario del Greco del Nuovo Testamento. Bologna: Centro editoriale dehoniano, 1996. 424 s.

Sichkaryk I. SWMA (CORPO) come punto focale nell'insegnamento paolino. Ricerca esegetica e teologico-biblica: Tesi Gregoriana. Serie Teologia 185. Roma, 2011. S. 106–112.

de Vaux R. Histoire Ancienne d'Israël: Des Origines à l'installation en Canaan. Paris, 1971. 674 s.

о. Іван Говера

ЛІТУРГІЙНЕ ЖИТТЯ ПІДПІЛЬНОЇ УГКЦ: ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Переживаємо черговий раз війну з боку росії. Вже сотні років ми, українці, виборюємо собі право жити вільно, як вільний народ, а ворог один. І не важливо, під яким прапором чи гербом цей ворог хоче знищити нас як народ, як націю. Український народ не раз намагався встати з колін, скинути ненависне ярмо, але, на жаль, без успіху. Однак не треба вважати, що ці всі спроби та жертви були марними. Навпаки, кожне досягнення попередніх поколінь давало наснагу прийдешньому на нову і більш якісну боротьбу. Є багато запитань, чому саме нам випала така доля. Важко відповісти. Але ми, як християни, знаємо, що все діється за допустом Божим. А наш український народ завжди був із Богом. І в ці роки війни у ХХІ ст. священнослужителі та вірні постійно моляться, наші капелани відправляють Богослужіння на передових найнебезпечніших точках.

Так само і в минулі століття Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) була зі своїм народом. Пригадаймо отців-

капеланів у війську УПА, СС «Галичина» та в інших бойових підрозділах. Наші священники як зброю використовували Слово Господнє, а також відправляли Божественну Святу Літургію. Єднавшись з Євхаристійним Ісусом, воїни ішли на боротьбу та смерть у надії, що Божественний Спаситель винагородить їх за вірність українському народові та Церкві. Бо сам Ісус Христос сказав: «Ніхто не спроможний любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає» (Йоана 15: 13).

Вже століттями Церква зі своїм народом бореться за своє вільне існування. Ми маємо право, дане Богом, на своє вільне існування на своїй, Богом нам даній землі. Ми хочемо розмовляти своєю мовою, сповідувати у своєму обряді нашу віру в Бога, носити наші вишиванки, співати українських та церковних пісень, в яких закладена вся історія України, сторінки її визвольної боротьби, туга за рідним краєм для тих, хто опинився в чужині, вся Богословія в колядках та інших церковних піснях. Починаючи від наших князів і до сьогодні, перед важливими справами, а особливо перед битвами наш народ молився перед іконами Пресвятої Богородиці. Ці ікони нині є по цілому світі, деякі з них мають чудодійну силу.

Знаємо, що і на Січі була церква Покрови та ікона Матері Божої. То ж коли та ж росія знищила Січ, козаки, як пише славетний Кобзар, узяли з собою цю ікону:

Як покидали Запорожці
Великий Луг і матір Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
а більш нічого не взяли (Шевченко, 2014: 267–268).

Наш народ і в часи перемоги, і в часи поразок був завжди з Богом. У цьому виражається українська ідентичність. Не тільки в часи війни, боротьби, але також і в мирні часи, коли чи як вільний народ (а це були малі проміжки часу), чи навіть під гнітом, ніхто не міг відібрати та знищити любов до українського та до своєї Церкви.

Спробую роздумувати сьогодні про людину як християнина та її ідентичність в часах совєтського безбожництва на основі досліджень про підпільну УГКЦ у період 1946–1989 рр. А також про роль святої Літургії у збереженні та формуванні української ідентичности. Ми ще не зуміли збагнути неоціненний вклад нашої Церкви в становлення Української Держави упродовж всієї історії її існування.

Мені часто доводиться мати лекції з історії підпільної УГКЦ, тому що я сам пережив катакомбні часи, будучи питомцем (семінаристом) підпільної духовної семінарії. По-різному сприймають цей період. Ті, які самі пережили, очевидно, із цікавістю слухають різні випадки, а ті, котрі молоді, не зазнали тих умов життя в підпіллі, то по-різному реагують, одні з цікавістю — адже це славні сторінки нашої Церкви, інші — з негативною реакцією, мовляв, що було, те було, навіщо згадувати. Але, як казав Максим Рильський, «хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани».

Я належу до того покоління, котре пережило цю нелегку сторінку історії. І кому, як не нам, належить це донести молодому поколінню. Бо це не просто історія.

Кожен із нас наділений різними дарами, свобідною волею, здатністю мислити і свої думки виявляти та спілкуватися з іншими через слово. Кожна людина — унікальна особистість, наділена особливими прикметами. Але людина — також і соціальна істота, яка формується в соціумі, при цьому залишаються притаманні саме кожній людині її особисті риси.

Людина — творіння рук Божих. Вона створена на образ та подобу Божу. «Бог сотворив людину на Свій образ і подобу, покликавши її до спілкування із Собою. Господь відкрив людям Своє прагнення спілкуватися з ними, чути їхні відповіді на Свої слова. Він прагне, щоб люди в любові пізнавали Його, і хоче наповнити їх Своєю любов'ю» (Катехизм УГКЦ, 2011: 116).

Людина була створена з любові та перебувала в любові. Вона була щасливою, і те щастя мало тільки зростати. У Святому Письмі написано: «Що таке людина, що ти про неї пам'ятаєш? Або син чоловічий, що ти навідуєшся до нього? Ти вчинив його мало що меншим від ангелів. Увінчав його славою і честю. Усе підкорив йому під ноги» (Євр. 2: 6–8).

І цю велич людську ми маємо обов'язок зберігати. Бо ворог Бога і людини — диявол — хоче знищити. Сатана не може особисто зашкодити Богові, бо залишається його сотворінням, хоча і бридким. Однак може шкодити Його образу, тобто нам, людям.

Те, яким чином йде війна в Україні, — це ніщо інше, як повстання пекла і союз диявола з людиною, у цьому випадку з москалями, та нищення в несамопитий спосіб людської гідности. Мабуть, і сам диявол не вигадав би таких тортур, яких московія завдала та продовжує завдавати вільному українському народові.

Світ жахається! Невже людина людині, собі подібній, може таке завдавати? Якщо людина втрачає Лице Боже — то так. Людина, яка відвертається від Бога, уподібнюється до диявола. Тому з цим родом сатани потрібно боротися спільно з Богом — постом та молитвою, до чого і закликають нас Папа Римський та Блаженніший Святослав, а також владики та священники.

Насмілюся сказати, що людина була певна себе в Раю. Допоки вона спілкувалася з Богом і перебувала в мирі та любові, людина знала, хто вона і яка її ціль. Відколи людство потрапило у відчуження від Бога через первородний гріх, людина шукає собі місце під сонцем.

Вона запитує себе: хто вона, звідки, яка її мета, що її очікує після смерті. У своїх пошуках, здогадах помилялася. Але добрий Господь прийшов на допомогу. Через Об'явлення Бог відкрив людині її ціль та мету. У Святому Письмі чи Біблії, як ми також називаємо це Боже Об'явлення, фактично є все, що людина повинна знати та робити щодо свого спасення задля вічності. Але в людини ще залишається достатньо запитань щодо своєї долі тут на землі. І вона шукає відповіді. Господь не забороняє. Людина себе ідентифікує в середовищі в просторі та часі. Попри те, що людина як унікальне створіння Боже є особистістю та має право та обов'язок розвивати свої дари, таланти, людина також є істотою суспільною. Бог вклав у серце людини прагнення шукати собі подібних і за кольором шкіри, і за територією проживання, і за мовою, культурою, релігією, і всім іншим, що об'єднує. Так формувалися племена, народи, нації. Кожна людина формує державу. Від кожного з нас залежить, якою та держава буде. Іван Франко писав:

Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мушиш дати ти одвіт (Франко, 2005: 478).

Мені здається, що іншим народам трохи простіше — кожен може себе ідентифікувати, маючи свою власну історію, культуру, мову, релігію. Нам, українцям, трохи складніше, оскільки ми, українці, сотні років пробуємо збудувати свою державу. «Державу, яка створює й захищає передумови своєї самостійності. Для цього справді потрібна непохитна віра й сильне бажання наполегливо й послідовно зміцнювати державу і суспільство, особистість і сім'ю, а також зберігати умови, сприятливі для формування громадянської свідомості й громадської активності. Уряд не спроможний зберегти суспільство чи культуру, зробити це може лише сам народ» (Вооглайд, 2020: 13).

Упродовж своєї історії процес пошуку ідентичності для українців був доволі складним. То наші предки об'єднувалися у могутню Державу, як це було за Київської Русі, то попадали під вплив чужих народів, які накидали свою культуру, свою мову і намагалися за всяку ціну знищити все те, що нас, як українців, відрізняло від інших і об'єднувало між собою. На жаль, із часом у нас вкрали нашу історію, знищили першоджерела, забороняли розмовляти та писати по-українськи, забороняли співати наших пісень, забороняли по-нашому прославляти Господа Бога, тобто забороняли наш обряд, нашу Київську християнську традицію, яка впродовж віків та історичних особливостей набрала своїх форм вираження та ідентифікації.

Іноді ми самі не знаємо, хто ми є. Цю проблему окреслив народний геній Тарас Шевченко, який у вірші «І мертвим і живим...» писав:

Німець скаже: «Ви Моголи».
«Моголи! моголи!»
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви Слов'яни».
«Слов'яни! слов'яни!»
Славних прадідів великих
Правнуки погані! (Шеченко, 2014: 200).

І тому особистість українця завжди була непевна. Ми вже забули, хто ми є і якими повинні бути. Але в різні історичні моменти Господь посилав нам то національних лідерів, то культурних, а то і духовних, котрі знову і знову допомагали нам віднайти свої коріння, свою ідентичність.

Київська Церква прийняла християнство та літургійну традицію з Константинополя, однак вона також підтримувала тісні контакти із Римською Церквою через спільні місіонерські контакти. Через зручне розташування українських земель відбувалися контакти на різних рівнях — політики, культури, науки, релігії, економіки, торгівлі — із сусідніми країнами: Польщею, росією. Проте з часом Київська Церква почала набирати своїх особливостей, відмінних від інших. Тому наша Київсько-Галицька традиція творить свою літургійну тотожність УГКЦ.

Головну роль у формуванні тотожності УГКЦ відіграла Берестейська Унія. Наприкінці XVI ст. на київських землях

з'явилося друкарство, що також мало великий вплив на відновлення літургійної тотожності нашої Церкви.

Хто такий українець у нашому розумінні сучасності? Можна наводити різні характеристики. Я спробую навести кілька, можливо, неповних.

Українець — це той, хто проживає в Україні, розмовляє українською мовою, вдягає на свята світські чи релігійні вишиті однострої, має свій блакитно-жовтий прапор та герб — Тризуб, співає українських пісень (чи то патріотичних, національних, фольклорних чи церковних), ходить до української церкви східного обряду та донедавна визнавав тільки один церковний календар — Юліанський. Любить організовуватися в партії, відстоювати свої погляди, сперечатися, але потім разом сидати і пити пиво, ніби нічого й не було. Коли треба, то брати автомата і захищати свою Батьківщину. Любить вивчати чуже, але не цурається свого. Хоча до наведених декількох характеристик є запитання. Наприклад, як ми ставимося до того, хто проживає в Австралії? Він досліджує свій родовід, і з цього випливає, що корені є з України і він належить, може, вже до третього чи четвертого покоління міграції, ніколи в Україні не був, мови української не знає, за винятком кількох слів, але каже, що він українець. Ходить до нашої церкви, де в східному обряді служаться Богослуження англійською мовою. Він має український прапор і виставляє його на українські національні свята чи то на балконі, чи в хаті, а також тоді, коли грає збірна України у футбол. Вдягає вишиту сорочку і всім демонструє, що він українець. Тому для визначення нашої тотожності, ідентичності ще треба багато студіювати.

2* Слово і Церква як духовно-культурні доміанти української ідентичності

У пошуках визначення своєї ідентичности неабияку роль відіграє українська Церква. «Церква є іконою Царства Небесного» (Андрійовський, 2022: 23). Завдання Церкви — віднайти дорогу до дому заблуканому Адаму. І це вона робить через святі Таїнства. Від самого народження до самої смерти Церква присутня біля людини і надає їй всю можливу допомогу. Церква завжди стояла в обороні людської гідности. Вона виступала проти тих сил, які намагалися принизити людину.

Церква навчає заховувати Заповіді Божі та закони держави. Виховує справжнього християнина, патріота та громадянина. Звісно, людина є немічною, робить часто менші чи більші проступки, але в Церкві є всі необхідні святі Таїнства для покаяння та виправлення.

Українці люблять свою Церкву та люблять молитися. Коли я був з молоддю Тернопільщини 1996 року в Тезе у Франції, то мав зустріч з братом Роже. Під час зустрічі з нашою молоддю брат Роже запитав звідки ми. Коли почув, що з України, то поплескав мене по плечу і сказав: «О! Ви з України, ви вмієте молитися!».

Це, мабуть, найкраща характеристика та ідентифікація чужої людини від швейцарця, котрий проживав у Франції у молитовній спільноті. Людина, яка сама молиться, вміє розрізнити дух цілого народу, котрий впродовж віків молиться до Господа Бога та до Пречистої Діви Марії, бо захисту на землі не знаходить. Уже вкотре наша доля в наших руках. І тут мимоволі згадуються актуальні сьогодні слова Олександра Олеся з вірша «Пам'ятай»:

Коли Україна за право життя
З катами боролась, жила і вмирала,

І ждала, хотіла лише співчуття.
Європа мовчала.
Коли Україна в нерівній боротьбі
Вся сходила кров'ю і слізьми стікала
І дружної помочі ждала собі,
Європа мовчала.
Коли Україна в залізнім ярмі
Робила на пана і в ранах орала,
Коли ворушились і скелі німі,
Європа мовчала.
Коли Україна криваві жнива
Зібравши для ката, сама умирала
І з голоду навіть згубила слова,
Європа мовчала.
Коли Україна життя прокляла
І ціла могилою стала,
Як сльози котились і в демона зла,
Європа мовчала (Олександр Олесь).

Дорогою ціною нам доводиться здобувати свою незалежність та ідентичність і сьогодні.

Тому-то тільки на Бога нам належало уповати, і, звісно, на свої сили та солідарність. Люди відчують необхідність також і спільно молитися, особливо коли назріває небезпека. А Україна відчувала небезпеку у всі часи. Для вирішення важливих справ людина потребує спільноти. Як говорить наше прислів'я: «Один в полі не воїн!».

Людина потребує спільноти, щоб разом вирішувати важливі суспільні та соціальні питання. Наприклад, побудувати міст через

річку, збудувати лікарню чи сиротинець. Це спільне діло називалося «літургія».

Із часом термін «літургія» утвердився як визначення молитовної практики. «Літургія — це вершина, до якої прямує діяння Церкви, і водночас джерело, з якого плине її сила. Адже апостольські труди спрямовані на те, щоб усі, ставши дітьми Божими через віру і Хрещення, збиралися разом, хвалили Бога в Церкві, брали участь у Жертві й споживали Вечерю Господню» (Конституція про Святу Літургію, 2014: 17).

Наш український народ любить приймати участь у літургійному житті Церкви. «Літургійні тексти і церемонії, особливо візантійського обряду, є надзвичайно красивими, потягають зір, а за ними й серце людини» (Андрійовський, 2022: 7).

Через Літургію відбувається поєднання: багатих і бідних, здорових і недужих, розумних та простаків (Українка Леся, 2021: 240–489). Вірні збираються в церкві для спільних потреб. Але об'єднані зі своїм Творцем, найвищим Архієреєм — Ісусом Христом, котрий від імені зібраного народу просить Свого Отця Небесного, щоби подав нам те, що кожен потребує. У різних прошеннях ми виражаємо різні потреби. І, зрештою, ніщо важливе не відбувається без жертви. Ісус Христос самого себе жертвує Отцю Небесному за нас. Особливо ми це відчуваємо і переживаємо в ці роки війни, коли нам, як ніколи, потрібна допомога самого Бога.

Чуємо не раз нарікання на те, чому саме нам випала доля так терпіти?! Це, можливо, є Ласка Божа. Не кожен здатен це зрозуміти. Пробує це зрозуміти і передати нам свої рефлексії

Богуслав Поляннич (Григiр Лужницький), автор книги «Замок ангела смерти»: «Господь дозволив на переслiдування Його Церкви в Україні, а ніщо так не лікує національного організму, як мученицька кров, як кров, пролита за Христову Церкву. Але не всім народам дана ласка мучеництва» (Поляннич, 1963: 1).

Але своїми природними силами людина цього не може збагнути, якщо їй не буде це дано Богом згори. Тому в молитовному житті ми набираємося сили жити по-божому.

Найкраще ми отримуємо силу через Божественну Літургію. «Через літургійне священнодіяство Христос продовжує діяти так само реально, як Він діяв, будучи фізично присутнім на землі» (Андрійовський, 2022: 24). Бо не якась ідея нами провадить, а безпосередньо сам Ісус Христос.

Сьогодні ми маємо достатньо джерел та науковців, котрі би могли досліджувати історію нашого народу та Церкви і шукати, на якому етапі ми стали зрілими, усвідомили свою ідентичність, а, може, ми ще тільки в дорозі осягнення?! Це нам давати відповідь.

Однак в умовах підпілля, що є темою моєї доповіді, про дослідження ідентичности в умовах переслiдування та усвідомлення її як чогось наукового годі було й думати. Церква просто жила, існувала, не займаючись науковими висновками. Це у «вільному світі» науковці випрацьовували доктрини, визначення. А вірні катакомбної Церкви старалися вижити і залишитися вірними цій Церкві. Хоча цим самим вони і визначали свою ідентичність. Але як наукове визначення прийде значно пізніше, коли Церква вийде з катакомб. І уже постфактум спробує все це оцінити: ким ми були, ким залишилися, до чого

прагнули. У 1997 році в Угорському містечку Ниредьгаза проходила навчальна зустріч східних католицьких єпископів Європи з 30 червня до 6 липня. Мені теж довелося стати учасником цієї наукової конференції. Було багато достойних представників Апостольської Столиці, представники різних Східних Католицьких Церков, були присутні й ісповідники віри — єпископи та священники УГКЦ, які пережили страшні часи радянського тоталітаризму та переслідування за віру. Пробували всі разом оцінити, хто ми є, східні католики, яка наша ідентичність. У своєму виступі Кардинал Ахілле Сільвестріні, Префект Конгрегації у справах Східних Церков сказав: «Ідентичність є тісно пов'язана із тим, чим хотілося би бути; все, що пропонується для майбутнього, має брати свій початок від Христа та його засвідчення... Тут закладаються відносини між формуванням та ідентичністю: перш за все потрібно наближати людей до Христа, постійно присутнього у нерозривному ланцюгу конкретних фактів у житті спільноти, літургійних і приватних молитвах» (В пошуках ідентичності, 1998: 16).

Тільки у Христі ми можемо віднайти свою тотожність. А найпевніша зустріч із Христом відбувається через Літургію — прямий контакт Творця зі своїм творінням. «Завдяки Літургії земна Церква стає невід'ємною частиною великої космічної Церкви» (Андрійовський, 2022: 23). Тому Божественна Літургія служилася підпільно і в хатах чи в інших місцях на волі, а також у Сибіру, Казахстані, у таборах, в ув'язненнях, на поселеннях, де тільки міг бути греко-католицький священник.

Тепер переходжу до конкретного періоду переслідуваної УГКЦ. Із приходом радянської влади на терени України (а вона

приходила декілька разів і кожен раз з усе гіршими наслідками) УГКЦ була заборонена, а також і правдиве її слово, яке вона несла бідним людям, а також давала поради в нелегких життєвих ситуаціях.

Із того ставлення совітської влади до УГКЦ було передбачливо видно, що Церква довго не проіснує легально. У 1946 році у Львові 8–10 березня відбулося зборище, яке пізніше назовуть «собором». Про це більш детально можна прочитати в різній літературі, я ж відсилаю читача до моєї скромної праці «Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві» (Говера, 2019: 38–86). УГКЦ жорстоко переслідували, але вона жила. «Історія Української Греко-Католицької Церкви ХХ століття — унікальний приклад змагання за духовну та національну ідентичність українців» (Макоїд, 2023: 3).

УГКЦ була змушена піти в підпілля. І вона далі існувала, і її Слово далі жило і гомоніло навіть із Сибіру, заслання, тюрем. Наші духовні пастирі бачили, як страждають їхні духовні овечки без Слова Божого. А тому знаходили можливість підтримати в дусі, вказати шлях до навернення і що далі робити. Самі священники, будучи ув'язненими, знаходили слова потіхи для вірних. Бачимо це у Пастирському листі уніатських владик із сибірського заслання до вірних УГКЦ з нагоди празника св. Димитрія великомученика від 1945 року: «...держіться своєї батьківської віри, своєї рідної батьківської землі, своїх церков і своїх хат, своєї мови і Божої Правди, не бійтеся гонення, труду, жертв і мук, бо все то для народу нашого і для Христа Бога Отця нашого» (Сергійчук, 2001: 80). А з душпастирського листа

українських духівників-підпільників до українського народу з нагоди Христового Воскресіння від 1947 року звучить повчальне слово: «Цілий наш вкраїнський Край вкритий густо тюрмами, згарищами сіл, цілі околиці зруйновані ворогом, народ насильно виселений, загнаний у важку неволю... Не виреклася своїх діточок добра любляча Церква-Мати!.. Не вдасться катюзі зломити-змертвити духа української Церкви й народу. Хоча тисячі найкращих українських церков ворог святотатник зруйнував, тисячі Нехрист позамикав, перемінюючи їх на кіна, магазини, клуби тощо, — коли тут і там залишилася ще наче чудом, якась старенька церковця, — то хоча бідненька вона, самітненьська, без священника, — вірні діти української Церкви потайки, нічю заходять до неї, щоб там навколішках благати Всевишнього про Воскресіння своєї Неньки-України. Є ще пастирі, що вирвалися із кігтів Антихриста, які тепер у підпіллі своїм словом, своїм приміром і запалом кріплять, підбадьорують, закріплюють до витривалої, невблаганної боротьби» (Сергійчук, 2001: 126–127).

Не треба думати, що УГКЦ не була готова до переслідування та виживання в умовах підпілля. Можливо, не була готова до аж таких важких переслідувань. Вже в 1940 році тоді ще о. Йосиф Сліпий готує важливий документ «Головні правила сучасного душпастирства» (Говера, 2019: 146–186).

На цей документ священнослужителі впродовж всього періоду перебування у катакомбах орієнтувалися, як звершувати святі Таїнства в надзвичайних умовах підпілля.

Катакомбна Церква провадила підпільно свою виховну роботу, наставляючи своїх вірних, щоби зберігали свою

прабатьківську віру, приналежність до українського народу, дарма що без своєї держави, зберігали свою ідентичність. «Греко-Католицька Церква, вимушено перебуваючи у підпіллі, одразу стала природною альтернативою для священників та вірних. Ті, що обрали підпільне існування, вирішили зберегти свою релігійно-національну ідентичність через відмову від нав'язаних православної та радянської ідентичності. Таким чином кожен її послідовник свідомо обирав шлях свого виключення з радянського суспільства, зазнаючи переслідувань «за антирадянську діяльність». Чистота сумління та вінець мучеництва за віру ставали компенсацією. Рішення духовенства зберегти правдиву віру означало вибір на користь нелегального існування. Початково законним лідером цієї частини духовенства був митрополит Йосиф Сліпий та інші єпископи. Ситуація змінилася після арешту ієрархії ГКЦ. На початку 1945 р., коли впали останні ілюзії щодо можливості легального існування ГКЦ, архімандрит Климентій Шептицький, котрий очолював частину духовенства, яке опиралося насильному «возз'єднанню», закликав готуватися до періоду «катакомбного» існування. Це передбачало, що священники повинні будуть залишити свої парафії, бо це була єдина можливість вберегтися від репресій. Таким чином вони не могли повною мірою задовольняти релігійні потреби вірних» (Говера, 2019: 87–88).

Звичайно, що після арештів вищого духовенства відповідальні священнослужителі управляли Церквою. З часом повернулися із заслання єпископи, вони висвятили нових єпископів у разі їх повторного арешту. Існували підпільні семінарії, монастирі (як чоловічі, так і жіночі). Поволі

переслідувана церква налагодила внутрішнє життя та дивовижну життєдіяльність. Друкували церковні календарі, молитвеники та іншу церковну літературу.

«...У період радянської окупації йшлося не так про розвиток, а про виживання УГКЦ» (Андрійовський, 2022: 232). Як себе ідентифіковували вірні греко-католики в підпіллі. Неможливо всіх підвести під одну риску. Були різні критерії. Наприклад, деякі взагалі не ходили принципово до відкритої офіційної московської церкви, а шукали можливості знайти підпільного греко-католицького священника. Також це стосується інших святих Таїнств: Хрещення, Вінчання, Сповіді, Оливопомазання, а також Треб: похорон, освячення дому і т. д. Інші — трохи туди, трохи сюди. Тобто на великі празники до московської церкви, бо що люди скажуть, а іноді шукали можливості у підпільного священника здійснити свої духовні потреби. Особливо це Хрещення чи Вінчання, а також Сповідь, адже в офіційній церкві батюшка був змушений донести, кому треба, про звершене Таїнство. І тоді викликали на збори, опрацьовували такого, застрашували, звільняли з роботи. У селі було, мабуть, важче не йти до церкви, бо всі йшли. То казали, що штунди, бо десь по хатах збираються. А вірні нашої Церкви збиралися в неділю та свята, в кого була більша хата і радіо. Бо радіо Ватикану транслювало Божественну Літургію для вірних греко-католиків. Хоча з різними перешкодами в час транслювання, вірні мали можливість слухати святу Літургію з великою побожністю. У таких трансляціях можна було почути і голос Патріарха Сліпого, і кардинала Любачівського, і отця Софрона Мудрого. Є багато свідчень про такі відправи (Говера, 2014: 126–127).

Правилися Літургії в приватних квартирах, хатах, на цвинтарях, у відпустових місцях, наприклад, Зарваниці. Де тільки міг священник скрито служити, там і правив. Є багато матеріалів, де описано такі Богослужби.

Були такі вірні, що ходили до костелу, там сповідалися і причащалися. Були випадки, коли римо-католицький ксьондз дозволяв нашому підпільному греко-католицькому священникові сповідати в костелі. І люди переказували своїм, коли і де можна посповідатися у свого священника. До таких священників приходили монахи, монахині, підпільні семінаристи та вірні.

Попри те, що всі наші владика та багато священників були заарештовані та ув'язненні, їх пастирський голос далі наставляв, лунав до вірних греко-католицької Церкви. Десь у 1946 р. митрополит Йосиф Сліпий висилає послання до духовенства: «Заблудшим священникам во Христі — мир». Це послання було скероване насамперед до тих священників, котрі підписали «возз'єднання», щоби зворушити їхню совість, розкаятися і навернутися. Бо як добрий батько, Сліпий розумів, що не кожен мав таку відвагу, як він, не підписати православ'є. Він закликав повернутися до своєї ідентичности, до віри своїх батьків. Так само духовенство зверталось з роз'ясненням і до вірних.

Якраз підпільне греко-католицьке духовенство зберегло обряди, мову, традиції. По хатах відправлялися Служби Божі в греко-католицькому обряді, господині прикрашали престіл та ікони чи образи вишитими рушниками, ризи священничі іноді вишивали, проповіді священники виголошували по-українськи, закликали вірних, особливо молодь, зберігати свою віру, мову, українські традиції. У хатах відбувалися різного роду національні

та релігійні обряди, які передавали з покоління в покоління. Святвечір супроводжувався національними традиційними піснями стравами з відповідними обрядами. Господар заносив Дідуха, господиня готувала, як її навчила ще мати, всі колядували. А потім відважніші йшли від хати до хати колядувати, так само Пасху святкували за давнім звичаєм. Були різні рецепти замішувати та пекти паски; переважно пекли паски по селах на дровах, а потім відвозили й до міста родичам та знайомим, все було по-українськи. Співали різних релігійних пісень, були співаники або ще довоєнні, або друкувалися в конспіративних умовах підпілля, старші ще знали багато пісень напам'ять.

Часто цілу Службу, або на деяких моментах вірні стояли на колінах; декотрі священники вживали дзвіночки в певних місцях, руки складали до молитви на взірєць римо-католиків. Під час Літургії деякі священники не вживали слово «православний». Такі різні моменти виокремлювали ідентичність греко-католика. Але то не завжди було так.

У підпіллі глибоко шанували та цінили св. Літургію та участь у ній. Саме завдяки святій Літургії Церква вистояла, вижила серед страхітливих переслідувань. Ісус Христос — живий Бог був Тим, хто надихав. Не якась ідея чи доктрина. Його приймали у святім Причастю як на волі, так і в тюрмах. Священники служили літургії в особливих обставинах.

Цікавим є, що коли священника кликали, щоби звершив якесь Таїнство, наприклад похрестив дитину, чи повінчав кого, чи освятив дім, чи похоронив померлого, то завжди священник спочатку служив Літургію, а потім звершував все решта.

Священники звертали особливу увагу на молодь, вчили їх берегти своє. І своїм прикладом надихали інших.

Як не старалася атеїстична держава боротися з УГКЦ, але вона існувала, і навіть, всупереч всьому, розвивалася. Свідченням, чи Церква жива, є її члени та духовенство. А покликання було як до священничого, так і до монашого стану.

«Комуністична ідеологія хотіла побудувати нове суспільство, засноване на загальному добробуті, перетворити світ на «земний рай», рай без Бога і без релігії. Ця ідеологія вбачала у Церкві з її концепцією Ісуса-Спасителя світу головну перешкоду в установленні комуністичного режиму» (Вишковський, 2016: 28).

Було не раз, коли навіть батьки не знали, що їхній син чи дочка належать до підпільної Церкви. Іноді тато чи мама були партійними чи атеїстами, посідали високі державні посади, а діти виховувалися підпільно священниками чи монахинями. Деякі батьки довідалися, що їхні діти належать до духовного стану, вже після виходу Церкви з підпілля (після 1989 року).

Миряни катакомбної Церкви на прохання священнослужителів молилися за духовні покликання, Святе Причастя жертвували в тому наміренні. І Бог кликав на жертвенне духовне життя молодих людей. Офіційно вони навчалися у різних закладах, навіть вищих, працювали на різних роботах, часто простих, а іноді і на досить високих. Були вчителями, лікарями, бухгалтерами, директорами шкіл...

У різних місцях існували підпільні семінарії, монастирі. Чим більше ворог переслідував Церкву та її нищив, тим обильніше вона розвивалася. Як писав Тертуліан у II ст., кров мучеників є насінням нових християн.

У ці роки війни ми гостро реагуємо на мову. Ті, котрі вимушено переїхали з різних областей України, де фактично вживалася на нинішній день для нас чужа російська мова, продовжують переважно розмовляти російською. Поволі ми намагаємося витіснити з української нації «руській мір». У радянський період, коли хто йшов у військо, то за короткий час переходив на російську розмовну мову. Це радше був суржик. Але вважалося, що так має бути. І коли такий військовий приходив додому в час відпустки, то домашні вели війну, пробували вертати назад до свого коріння, до своєї мови.

У пошуках доброї роботи, зарплати, престижу, до здобуття висот у різних галузях освіти, культури, науки, здібні наші люди покидали свої краї і вирушали переважно до росії. І там втрачали свою ідентичність. Спочатку переходили на російську мову, одружувалися з москаліхою, як в нас кажуть, а відтак втрачали все інше, що поєднувало їх з Україною.

Але мова не завжди нині вказує на те, хто ми є. В діаспорі багато людей не розмовляє по-українськи. У міру певних процесів вони втратили мову, але не культуру, релігію. Вони ходять на східні богослужіння, вдягаються у вишиванки, шанують українські національні свята. Вишита сорочка також виражає нашу належність до українського народу. Ми її одягаємо в різні свята — церковні, національні, державні.

Згадаю ще наш юліанський календар. Ми до нього були прив'язані, як «вош до кожуха» упродовж сотні років. Скільки війн, непорозумінь, сварок у сім'ях, між конфесіями провадилося на тему церковного календаря. Ця умова була висунута в 33 пунктах Берестейської Унії як ідентифікація себе уніатом

(православні також були прив'язані до юліянського календаря). А сьогодні скільки баталій, дописів, дискусій відбувалося на тему календаря до 1 вересня 2023 року. УГКЦ і Українська Православна Церква нарешті відважилися і перевели своїх вірних на частково новий календар стосовно нерухомих свят. Пасхалія наразі залишається за старим календарем в надії, що, можливо, у найближчому часі ієрархи Візантійської Церкви з Апостольським Престолом зуміють знайти можливість спільного відзначення Пасхи, а тоді вже і Українські Церкви долучаться до цього процесу. Вже ніби ми нарешті перейшли, хоча поки що тільки частково на григоріанський календар. Але є багато таких, котрі в цьому вбачають втрачення себе, своєї ідентичності. Багато уваги календарю приділив Блаженніший Патріарх Святослав Шевчук, а також представники Української Православної Церкви. Пояснення можна віднайти в різних інтернет-виданнях.

Питання обрядовості в нашій Церкві є вічне. Від самих початків ведуться суперечки щодо деяких моментів у нашому обряді. «Греко-католицьке духовенство було поділене на два табори: просхідний (візантійський) та прозахідний (латинський), які, зрештою, зродилися ще у XIX ст. Митрополит Андрей Шептицький і велика частина духовенства, особливо Львівської архієпархії, були прихильниками повернення до джерел власної духовності й чистоти обряду. Його супротивники, очолювані Станіславським єпископом Григорієм Хомишиним (1904–1949) та дещо поміркованішим Перемильським єпископом Йосафатом Коциловським (1916–1946), засуджували такі погляди й виступали за максимальне зближення Греко-Католицької та Римо-Католицької Церков, у тому числі й у богослужбовій сфері,

вважаючи, що зближення з Християнським Сходом призведе до нової «схизми». Протистояння було публічним і досить гострим: латинізаційні погляди поширював станіславівський часопис «Нова Зоря»; протилежної позиції дотримувався львівський часопис «Нива» (Андрійовський, 2022: 227–228).

Наш Блаженніший Святослав, роздумуючи, що таке обряд, каже: «Обряд — це не просто певний спосіб здійснювати церемонію: це певний особливий спосіб бути християнином. Як неможливо змусити когось змінити колір шкіри, так не можна змусити християнина східного обряду змінити його обряд» (Скажи мені правду, 2023: 185).

Одне з традиційних і улюблених свят було Святого Миколая. Діти знаходили під подушкою подарунки, у деяких хатах організовували театралізовані дійства. Перед цим шили ризи для «Святого Миколая». У діаспорі деякі діти з українських громад отримували два рази подарунки від Святого Миколая (згідно з двома календарями).

Через уживання в діаспорі різних календарів (юліанського чи григоріанського) виходили не раз кумедні історії. Наприклад, в Римі в одній семінарії, де виховувалися семінаристи, притримувалися старого календаря, але через паркан була інша семінарія, також греко-католицька для українців, але вже святкували там по-новому. Так одні до одних ходили в гості. І так наші мали два рази Різдво, два рази Пасху. Але це трохи виглядає дивно. Під маркою, що ми тримаємося свого, ми самі не знаємо, хто ми є.

Найбільшою проблемою для багатьох українців було перейти на новий церковний календар. Попри пояснення, що

старий юліанський є помилковим, що за 100 років він має похибку в один день, наші твердо трималися старого календаря навіть на рівні церковному. Але поволі ми приходимо до переосмислення деяких речей. Можна дотримуватися нового, правильнішого календаря і не втратити своєї ідентичности. Патріарх Святослав цими днями багато пише про це і роз'яснює в засобах масової інформації, у проповідях.

Літургійні обрядовості часто викликали різні суперечності серед вірних. У цих дискусіях виявлялася ідентичність, вона полірувалася. «Літургійна латинізація — це процес прийняття латинських літургійних церемоній християнами інших обрядових традицій» (Андрійовський, 2022: 197). Про дискусії можна більше довідатися, прочитавши книжку «Протоколи львівських архієпархіальних соборів 1940–1944 рр.» (Баб'як, 2000). «Протистояння «восточників» і «латинників», не розв'язане зусиллями літургійної діяльності митрополита Андрея Шептицького, було законсервоване у час підпілля через неможливість наукової дослідницької діяльності, яка могла б дати відповідь на ці питання» (Рудейко, 2015: 236).

В умовах підпілля неможливо було по-богословськи «боротися» з впливами чужих практик. Там ішлося про виживання. Та й не було богословів, які могли б провадити такі дискусії. Все залежало, хто для кого був авторитетом. Ті священники, котрі до війни були прихильниками церковної політики митрополита Шептицького, провадили просхідну лінію, а ті, котрі були прихильниками єпископів Хомишина та Коциловського, — пролатинську.

Латинізація — це «неорганічне запозичення або нав'язування духу, практик і пріоритетів латинського обряду та богослов'я іншого обряду, чим порушується його структурна, богословська чи духовна самобутність» (Андрійовський, 2022: 197).

Від 1946 року Церква була змушена перейти на нелегальне існування. І як у таких умовах зберегти свою тотожність? Одним з важливих документів, який вказував, як вірні греко-католики мають себе поводити, а також як священнослужителі мають здійснювати святі Таїнства, був такий: «Головні правила сучасного душпастирства» (Говера, 2019: 176–186).

Греко-католики себе ідентифікували по-різному: одні не ходили принципово до офіційної православної Церкви московського патріархату. Цього навчали і єпископи, котрі сиділи в ув'язненні, але продовжували керувати божим людом через свої душпастирські послання, листи, настанови.

Інші ходили до православних храмів, але казали, що в душі вони залишаються греко-католиками. Вони казали, що Бог один, що не йдемо до священника. Ще інші шукали місця, де звершувалися підпільні богослуження. Вони вели скрите конспіративне релігійне життя. Або до себе запрошували підпільних священників, а також провірених підпільних вірних на участь у святій Літургії чи інших Таїнствах. Такі побожні родини творили «Домашню Церкву». Саме «Домашня Церква», яку становили християнські сім'ї, за словами Блаженнішого Святослава Шевчука, зберегла Церкву. І тепер обов'язок Церкви зберегти сучасну сім'ю, яка наражена на різні небезпеки і часто розпадається.

Побожні християнські родини, які зберігали вірність греко-католицькій Церкві, дали нових членів як до монастирів — хлопців, дівчат, так і до священничого покликання. Існувало багато підпільних семінарій, котрі діяли в різних областях України. Такі семінарії та монастирі формували духовенство у вірності греко-католицьким приписам та виховували патріотів, національно свідомих та переконаних українців.

Читалася релігійна та патріотична література, твори Шевченка, Грушевського, Франка, Лесі Українки, Куліша. Та література, яка була радянською владою заборонена та конфісковувалася в разі обшуків. Проте вона підпільно розповсюджувалася. Її читали, передавали іншим, переписували від руки.

Підпільні священники промовляли проповіді по-українськи, на відміну від офіційних православних. Також багато молитов було перекладено з церковно-слов'янської на українську мову, Євангеліє теж читалося по-українськи. Вірні розуміли, про що йдеться в Біблії. Священники виховували людей, як побожних християн, так і свідомих патріотів. А також сумлінних громадян. Попри те, що греко-католиків переслідували, їх шанували на робочих місцях. Бо такі працівники сумлінно виконували свою працю, на них можна було покластися, довірити їм різні види праці, вони були чесними. Особливо цінували сестер-монахинь, котрі працювали у медичних закладах, доглядаючи та опікуючись важкохворими. Їхня самовідданість та сумлінна праця дивувала медичний персонал.

Церква вела свою виховну роботу. Навіть з тюрем батьки писали листи своїм дітям, наставляли їх на праведне життя, щоб

жили по-християнськи, чесно. Отець Микола Цегельський — священномученик, з ув'язнення з любов'ю та ніжністю писав своїм дітям: «Цілую батьківським поцілунком їх чолонька та благаю жити чесно, заховуватись у невинності, держатись оподалік усякої скверни. За це молюсь найбільше» (Сорочинська, 2023: 128).

Зовнішньо підпільні священники нічим не вирізнялися від інших громадян, одягалися по-цивільному, скромно, не носили бороди, хоча були винятки, але не носили довгого волосся, що притаманне було православним. Коли служили Богослуження, то переважно в цивільному одязі: поверх піджака чи плаща вдягали епітрахиль або тільки вервичку, щоби в разі несподіваного нападу швидко зняти і бути як звичайний цивільний громадянин.

Передавалися традиційні звичаї та обряди. «Для нас на Сході термін *paradosis*, що відповідає італійському терміну «традиція», вказує на процес цілісної передачі життя воскреслого Христа наступним поколінням: усе, що апостоли отримали від воскреслого Христа — Його самого і дар Святого Духа — нічого не відібравши і не втративши, — ми повинні передати наступним поколінням... Тому не йдеться лише про те, щоби діти й онуки перейняли певні етнічні, національні, церковні та обрядові звичаї... І це теж! Але іще щось інше, ще глибше» (Скажи мені правду, 2023: 199).

Але звичайно на першому місці була свята Літургія. «Євхаристія — це найвищий вияв єдності Церкви, її сопричастя» (Скажи мені правду, 2023: 131). «Пресвята Євхаристія була центром літургійного життя підпільної ГКЦ» (Говера, 2019: 275).

«Ієрархи УГКЦ у вільному світі продовжили справу літургійного оновлення, започатковану в Галичині. У контексті II Ватиканського собору (1962–1965) жваво обговорювалося питання богослужбової мови, пристосування літургійних богослужінь візантійської традиції до григоріанського календаря, тривалість богослужінь, постові практики, а також відновлення автентичної церковної традиції УГКЦ, зокрема через очищення богослужінь від латинізмів (Говера, 2019: 176–186).

Одним із найбільших досягнень УГКЦ у західному світі можна назвати видання перекладів літургійних книг українською мовою. Ще у 1940 р. спеціально створена у Львові комісія у складі духовенства і мирян Львівської Архиепархії під проводом владики Йосифа Сліпого підготувала переклад Божественної Літургії, але з огляду на історичні обставини він так і не був надрукований. Згодом вже поза межами України внаслідок діяльності літургійної комісії, заснованої патріархом Йосифом Сліпим після його звільнення із заслання, було здійснено переклад українською мовою серії літургійних текстів, зокрема Євангелія, Апостола, трьох чинів Літургій (Івана Золотоустого, Василя Великого і Напередосвячених Дарів), Малого Требника, Архиєратикона. Паралельно з цією комісією перекладацька група Чину святого Василя Великого здійснила переклад «Молитвослова» — збірника відправ добового кола зі змінними частинами» (Андрійовський, 2022: 231).

Звичайно, що в Україні неможливо було дістати такі богослужбові тексти. Священники служили по-церковнослов'янськи. Хоча вже в другій половині вісімдесятих деякі священнослужителі якимось чином отримали з діаспори

служебники по-українськи і служили. Наприклад, владика Павло Василик та його священники.

Сказав Ісус Христос, що без Нього ми нічого не зможемо зробити, але обіцяв свою допомогу, коли будемо Його про те просити. Запевнення своє Ісус здійснює через Святі Таїнства. Це не просто обряд чи ритуал. Але сам Господь перебуває через них у нас. Тому кожен свідомий себе українець, християнин шукав способів доступу до Святих Таїнств. Таїнство Хрещення, Вінчання, Сповідь та Святе Причастя, участь у Святій Літургії. Миряни, інтелігенція старалися в цих святих діях брати участь. На Різдво, Великдень, Преображення та інші свята вдягалися в українські вишиті строї, приготувляли святочні страви згідно з українськими традиціями, співали християнські пісні відповідно до свята. Книжок не було, вивчали напам'ять, записували у блокноти. І то не тільки в Україні, але і на поселеннях: в Казахстані, Сибіру та інших місцях, куди доля чи недоля закидала наших українців. І власне Святі Таїнства їм допомагали відчувати себе справжніми українцями.

Хотів би тут навести дуже промовисті слова отця Петра Галадзи з Інституту Андрія Шептицького в Онтаріо (Канада) про його враження від відео Літургії, котру служив підпільний архієпископ та митрополит Володимир Стернюк: «Мені здавалося, що вперше в моєму житті я бачив правдиву Божественну Літургію. Звичайно, що з огляду на історію та доктрину це звучить цілковито абсурдно, але це відчуття мене не покидало, і я почав розуміти чому. Це було тому, що досі я не бачив ні одної Літургії, за яку могли справді арештувати. Не бачив ні одної Літургії, яка так тісно і нерозривно була пов'язана

із життям. І коли звучало «Твоє від твоїх, Тобі приносимо за всіх і за все», хтось із присутніх міг його перервати і попросити доставити не ще одну частичку, але його власне життя на дискос приношення» (Galadza, 1988: 210–231).

Велика роль була мирян в житті підпільної УГКЦ. Вони були правдивими апостолами. Ішли туди, куди не міг потрапити священник. Організовували братства, чини. Наприклад, був третій чин, яким керували оо. Василяни й окремо оо. Редемптористи.

Ревнителька третього чину, дружина підпільного семінариста, а пізніше священника, пані Марія Шафран згадує: «Нас вчили: молитва гори рушить, камінь крушить і з дна моря піднімає. У цьому ми переконувалися не один раз. До Третього Чину оо. Редемптористів прийшла дівчина Ліда, а трохи пізніше Марія. Їм було близько 40 років і обидві незаміжні, та дуже хотіли мати родину, бо вирости в багатодітних сім'ях. На кожній Літургії ми молилися за добру долю Ліди й Марії, і в дуже скорому часі вони одна за одною вийшли заміж, народили дітей і були щасливі в шлюбі» (Говера, 2014: 78).

Миряни катакомбної Церкви були дуже винахідливі. Щоби оберегти своїх священників, вони придумували різні способи конспірації. Так, наприклад, Святослав Кияк, священник УГКЦ, згадував, як у роки підпілля (а він був ще хлопчиною), «...коли приходив священник-підпільник до хати, господиня вішала мокрий мішок на паркан: так людям подавали знак до таємного зібрання» (Жерноклеєв, 2014: 110).

Нині священник, а колишній підпільник Павло (Василь) Репела згадує, коли мав приїхати вночі священник до села

Терновиця, щоби служити Літургію, він як молодий хлопець стояв на варті, щоби часом у село не принесло кого чужого.

В Івано-Франківську було декілька родин, які постійно приходили на підпільні Богослужіння. В одній сім'ї тато був чи то атеїст, чи то партійний. То бабця переказувала прийти внукам на службу паролем: «Приходьте до бабусі на булочки». Це означало, що на Літургію.

Сьогодні, переживаючи цю страшну війну з тим же самим ворогом, яким є московити, ми усвідомлюємо, що треба було аж таких жертв, особливо людських, щоби до декого нарешті дійшло, що ми є українська нація. За словами Блаженнішого патріарха Любомира Гузара, «Петро I — ніякий нам не брат і Катерина II — ніяка нам не сестра». Дмитро Павличко писав:

Ми з вами не одної віри,
Ми — орачі, а ви — жовніри
З мечем, голодним і страшним.

...ви нам — не брати (Павличко, 2022: 238–239).

Жертва складена велика, але, мабуть, вона того варта, щоби весь український народ усвідомив собі, хто ми є! Головне, щоби ця жертва не була даремною. На фоні цих всіх драматичних, проте епохальних подій у наші дні відбувається, за висловом знаного на Тернопіллі голови спілки слов'янських письменників Володимира Барни, «ідентифікація коду нації». Нам самим потрібно виборювати нашу ідентичність. І то великою ціною, ціною крові найкращих наших синів і дочок.

Двадцять століття було багате на пошуки ідентичности. Багато людей намагалися віднайти своє коріння. Наприклад, Митрополит Андрей Шептицький віднайшов себе як українець і

свою приналежність до східного обряду. У цей час частина України підлягала Російській імперії, частина — Австро-Угорщині чи Польщі. І в таких обставинах віднайти себе було непросто. УГКЦ зіграла тут вирішальну роль. Багато хто були виховані в середовищі московської православної церкви, інші — в середовищі римо-католицькому. Ті, котрі були виховані у середовищі УГКЦ, протиставляли римо-католицькому середовищу східний візантійський (Київський) обряд. Так, ми теж об'єднані з Апостольською Столицею, ми маємо зв'язок із Флорентійською Унією, потім із Берестейською Унією. Але ми маємо свій східний обряд. А православному московському світові, попри споріднення зі східним обрядом, ми протиставляли свою приналежність до єдності з Римом. За цю єдність полягли тисячі мучеників.

УГКЦ виховувала серед народу свою ідентичність. Справжнього українця, патріота та греко-католика. Цю справу Церква розпочала з ініціативи священника Маркіяна Шашкевича і його однодумців та послідовників. У цей період над Україною витали різні прапори, далі було захоплення цілої України радянською владою. Усе ж Україна стала цілісною (не беремо до уваги втрату деяких територій). Постала одна територія і один народ — українці. І ніби одна мова, як задекларовано Конституцією УРСР.

Варто зауважити, що коли УГКЦ була офіційно заборонена і перейшла на нелегальне існування, вона продовжила виховувати українця-патріота та вірного УГКЦ. Священники на підпільних Богослужіннях звертали увагу на те, щоби розмовляли по-українськи, були вірними Богові та УГКЦ, незважаючи на її

переслідування. Священниками були ті, які перейшли Сибір, в'язниці, табори, переслідування. Священники мали авторитет.

Ідентичність — це не є щось таке, чого не можна змінювати чи вдосконалювати. «Щоб побачити себе й інших людей, слід знайти доволі багато точок зору. Всі ми — індивіди й індивідуальності, особистості й суб'єкти, об'єкти маніпуляції й багато хто ще. Людина — це не лише ресурс! В основній концепції — людина, житель, який хоче стати громадянином, бути громадянином і вчиняти як громадянин і патріот, що дбає про свій дім, батьківщину, державу й народ. Щоб поводитися як свідомий громадянин, людині потрібно багато знати і вміти, розуміти і передбачати, а також розпізнавати, хто ким є» (Вооглайд, 2020: 25).

Усе розвивається. Кожен із нас у процесі історії змінюється. Змінюється і суспільство. Є певні речі, котрі нас ідентифікують, хто ми. «У багатьох селах, де храми були зачинені і не було священника, миряни збиралися і самостійно відправляли т. зв. Літургії без священника, опускаючи ті частини, що належали священнику. Це бажання імітувати Літургію походило з свідомості, чи то рефлексивної чи інтуїтивної, що саме Божественна Літургія є центральним Таїнством Церкви, без якого Церква тратить свою ідентичність» (Говера, 2019: 276). Навіть у таборах вірні намагалися молитися та інших вчили. З Богом легше переносили труднощі ув'язнення. Оксана Кісь описує, як жінки в ГУЛАЗі провадили молитовні практики (Кісь, 2017: 143–150). Навіть найжорстокіші тортури не могли відвести від молитви побожних наших страждущих жінок.

Церква у підпіллі формувала особу. На жаль, держава, яка була радянською та атеїстичною, не була спроможна виховати на християнських засадах особистість. Все було побудовано на брехні. Виховувався «совєтський человек». Тому церква приділяла особливу увагу дітям та молоді. За це і найбільше переслідувала радянська система УГКЦ. «Якщо людина змалку не звикне сама вирішувати і бути відповідальною, то й пізніше вона хоч-не-хоч докладатиме зусиль, щоб уникнути рішень і супутньої відповідальності» (Вооглайд, 2020: 29).

Інкультурація є, і це не є щось погане. Де в чому відрізняються українці, котрі живуть в Україні, від тих, хто проживає в Америці, Канаді, Австралії, Італії, Іспанії, Польщі чи будь-де. Вони призвичаїлися до місцевих традицій, але зберегли дещо свого з діда-прадіда.

Інша річ, коли вноситься щось справді чуже, інозидне. Наприклад, латинські практики в обряди, богослужіння. Про це постійно дбає Церква, щоб зберігати чистоту обряду. «Наша ідентичність, безперечно, несе знак єдності з Римом, тобто з наступником Петра; у всьому іншому ми — Православна Церква, як і всі інші Церкви православного сопричастя. Те, що відрізняє нас, — це зв'язок з наступником апостола Петра... Наші мученики свідчать, що роль наступника Петра у Христовій Церкві бути центром сопричастя і єдності Церкви є частиною нашої віри. Ми вижили під час переслідувань, щоб засвідчити важливість цього сопричастя» (Скажи мені правду, 2023: 187). Цікавим є те, що духовенство та вірних УГКЦ переслідували в атеїстичній державі не за віру в Бога, хоча з цим радянська влада також боролася, а за вірність Апостольському Престолу. «У

сталінські часи нас ніхто не просив відректися від Христа, нас просили відмовитися від сопричастя з Єпископом Рима» (Скажи мені правду, 2023: 188).

Коли наших священників брали на допити, то пропонували, грозили, заставляли підписати православіє і при цьому зректися єдності з Римом. І пропонували гарні спокусливі пропозиції — парафії і гарне життя. Отець Богдан Геврич згадував, що йому пропонували парафію в Києві, Ленінграді, Москві, лиш би він підписав «возз'єднання» та відрікся від Риму. Тоді о. Богдан каже: «Плюньте мені в лице». Ті йому здивовано відповідають, що він таке каже. А він їм: «Поки я є греко-католиком, ви будете мене переслідувати, мучити, допитувати, ув'язнювати, але поважати. А коли я підпишу, то ви не тільки плюнете мені в лице, але й копнете як зрадника, бо зрадника ніхто не поважає». І вони його все ж таки поважали, хоча і переслідували.

А ті, котрі злакомилися, підписали, на короткий час отримали блага світу цього, однак їх скоро усунули ті ж самі, що їх спокусили. Пригадаймо долю чи радше трагічний кінець отців Гавриїла Костельника, Антонія Пельвецького, Михайла Мельника та багатьох інших. Отже, літургійна традиція УГКЦ є частиною ідентичності цієї Церкви. Вона охоплює всю духовну спадщину протягом тисячоліття християнства в Україні. Тому досліджуймо свою ідентичність, зберігаймо її, щоб ми на тлі тих епохальних подій, які сьогодні тривають, вийшли як свідомі нація, яка змінить ситуацію в цілому світі. Бо світ вже не буде таким, яким він був до цього часу. Війна робить поділ на до і після. Головне нам усвідомити: ким ми були до і ким повинні стати. І для себе насамперед, але також задекларувати це перед

світом. Ми маємо, чим пишатися. І маємо, що дати бездуховному світові — нашу віру в Бога.

ЛІТЕРАТУРА

Андрійовський Р. Пора Господеві діяти. Нарис літургійного богослов'я. Дрогобич: Видавництво Дрогобицької духовної семінарії, 2022. 400 с.

Баб'як А. Протоколи засідань львівських архієпархіальних соборів 1940–1944 рр. Протоколи засідань та урочистих сесій. Львів, 2000. 444 с.

В пошуках ідентичності, 1998 — В пошуках ідентичності. Студійні дні в Ніредьгазі / Видання Секретаріату Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви. Львів: Свічадо, 1998. 205 с.

В пошуках ідентичності, 2000 — В пошуках ідентичності. Документи Східних Католицьких Церков / Видання Секретаріату Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви. Львів, 2000.

Випробувані, як золото в горнилі. Кн. 4 / Н. Сорочинська, О. Кришталь; Українська греко-католицька церква; Місія «Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ». Жовква: Місіонер, 2023. 138 с.

Вишковський П. Переслідувана Церква. Католики України в часи комуністичного режиму. Київ, 2016. 320 с.

Вооглайд Ю. Мислити як громадянин: посібник для тих, хто хоче мислити самостійно. Таллін: Ullo Vooglaiu Kirjastus OU, 2020. 448 с.

Говера І. Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля 1946–1989. Львів: Свічадо, 2019. 400 с.

Говера І. Літургія підпільної Церкви: збірник на честь 25-ї річниці легалізації УГКЦ. Рим-Тернопіль: Джура, 2014. 207 с.

Жерноклеєв О. Третій чин. Миряни в католицьких чернечих спільнотах: нариси історії. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 232 с.

Катехизм УГКЦ, 2011 — Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос — наша Пасха / Синод Української Греко-Католицької Церкви. Львів, 2011. 336 с.

Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти / наук. ред. С. Павлюк; НАН України, Інститут народознавства. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.

Конституція про Святу Літургію, 2014 — Конституція про Святу Літургію. *Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі.* Львів: Свічадо, 2014. С 13–46.

Ленцик В. Нарис історії Української Церкви. Львів: Свічадо, 2003. 600 с.

Макоїд В. Присягу не зламаю. Духовенство Тернопільщини у борні з тоталітаризмом 1945–1950 рр. Тернопіль: Джура, 2023. 224 с.

Олесь Олександр. Пам'ятай. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13543> (дата звернення: 27.02.2024).

Павличко Д. Два кольори. Вибрані вірші, пісні, поеми. Київ: А-ба-ба-га-ла-га-ма-га, 2021. 328 с.

Поляннич Б. Замок ангела смерти: сенсаційна повість з часів гетьмана Кирила Розумовського і Григора графа Орлика. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1963. 202 с.

Рудейко В. «Христос посеред нас»: Впровадження у літургійне богослов'я Церков візантійської традиції. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. 284 с.

Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. І. Хоменка. Українське Біблійне Товариство, 1991.

Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ: Дніпро, 2001. 494 с.

Скажи мені правду, 2023 — Скажи мені правду. Діалоги про сенс життя. Блаженніший Святослав Шевчук у розмові з Паоло Асоланом. Харків: Фоліо, 2023. 224 с.

Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 1. Драматичні твори (1896–1906) / ред. Т. Левчук; передм. Е. Соловей; упор., комент. О. Вісич, С. Кочерга, Р. Тхорук. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 512 с.

Франко І. Вибрані твори: у 3-х т. Т. 1: Поезії, поеми. 2-е вид., доп. / ред. колегія: В. Скотний та ін.; упор. М. Шалата. Дрогобич: Коло, 2005. 824 с.

Шевченко Т. Кобзар. Ювілейне видання. Харків: Видавничий дім «Школа», 2014. 571 с.

Galadza P. Liturgy and Life: The Appropriation of the «Personalization of Cult» in East-Slavic Orthodox Liturgiology 1869–1996. *Studia Liturgica*. № 28. 1988. P. 210–231.